

УДК 94(477)"16/19"(092)Потоцькі

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-647-662](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-647-662)

Лахач Тамара Олександрівна кандидат історичних наук, доцент кафедри політології, історії і філософії. Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, <http://orcid.org/0000-0001-8380-2460>.

Макогончук Наталія Віталіївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін. Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, <http://orcid.org/0000-0001-7378-8917>.

Діхтяр Ярослав Ігорович (Ярослав Князев), гід-екскурсовод, краєзнавець, дослідник знатних родин Поділля (Потоцькі – Строганови – Щербатови). Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, спеціальність «Організація конгресного і ділового туризму». <https://orcid.org/0009-0004-0862-5360>.

ПОТОЦЬКІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ВІД КОЗАЦЬКИХ ВІЙН ДО ДОБИ АВСТРО-УГОРЩИНИ (РОЗГЛЯД ПРЕДСТАВНИКІВ РОДУ, ЯКІ ВПЛИВАЛИ НА ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ В РІЗНІ ЕПОХИ)

Анотація. У статті автори досліджують багатомірну роль роду Потоцьких у політичному, соціальному та культурному житті українських земель від XVII до початку XX століття, від часів козацьких воєн до доби Австро-Угорщини. Автори аналізують біографії окремих представників родини, їхню участь у військових конфліктах, дипломатичних та адміністративних справах, взаємодію з козацькою старшиною, польською шляхтою та австрійським управлінням [7].

Особлива увага приділяється економічній та соціальній діяльності Потоцьких: їхні великі маєтки та фільварки були центрами економічного, політичного та культурного життя регіонів, де проживали тисячі селян і міських мешканців. Родина сприяла розвитку міст, будівництву замків, церков і монастирів, що залишило помітний слід в архітектурній та культурній спадщині України. Значну роль відігравала меценатська діяльність Потоцьких: підтримка художників, письменників і науковців сприяла розвитку освіти, науки та формуванню української національної ідентичності. У статті детально висвітлюється, як Потоцькі інтегрувалися в австрійську систему адміністративного управління та місцевого самоврядування в Галичині, зберігаючи власні інтереси та вплив.

Використовуючи методи порівняння та біографічного аналізу, автори прослідковують особисті плани різних членів родини та їхню активну участь у

суспільному житті. Аналітичний підхід базується на сучасних дослідженнях, зокрема працях О.А. Лобко, І.І. Кривошеї, Т.Д. Чубіної, В.М. Устинського, М. Вольського та Н.М. Яковенко, і підтверджує, що Потоцькі були не лише економічними, політичними та культурними лідерами, а й консервативними розробниками власних стратегій, створюючи міцну основу для подальшого вивчення історії шляхти, магнатських родів та розвитку культурної спадщини.[10].

У статті автори зосередили увагу на архівних матеріалах, які дають змогу дослідити внутрішні механізми управління великими земельними володіннями Потоцьких та їхні взаємини з представниками місцевої української еліти. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти вплив магнатства на історичний розвиток регіону. Аналіз спадщини родини відкриває нові перспективи для оцінки процесів модернізації та формування регіональної ідентичності в Східній Європі, водночас демонструючи лояльність Потоцьких до різних політичних центрів і їхню здатність адаптуватися до змін [14].

Ключові слова: Потоцькі, українська історія, козацькі війни, Річ Посполита, шляхта, магнати, українська революція XVII ст., польсько-українські відносини, Австро-Угорщина, Поділля, Волинь, політична діяльність, земельні володіння, соціально-економічний розвиток, культурна спадщина.

Lakhach Tamara Oleksandrivna Ph. D. in History, Associate Professor of the Department of Political Science, History and Philosophy. Poltava State Agrarian University, Poltava, <http://orcid.org/0000-0001-8380-2460>.

Makohonchuk Nataliia Vitaliivna Ph. D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Socio-Economic Disciplines. Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, <http://orcid.org/0000-0001-7378-8917>.

Dikhtiar Yaroslav Ihorovych (Yaroslav Knyazev), tour guide, local historian, researcher of the noble families of Podillia (Potocki – Stroganov – Shcherbatov). National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, specialty “Organization of Congress and Business Tourism,” Kyiv, <https://orcid.org/0009-0004-0862-5360>.

POTOCKI FAMILY IN THE HISTORY OF UKRAINE: FROM THE COSSACK WARS TO THE AUSTRIAN-HUNGARIAN ERA (AN EXAMINATION OF FAMILY MEMBERS INFLUENCING POLITICAL EVENTS IN DIFFERENT PERIODS)

Abstract. This article explores the multidimensional role of the Potocki family in the political, social, and cultural life of Ukrainian lands from the 17th century to the

early 20th century, from the era of the Cossack wars to the Austrian-Hungarian period. The authors analyze the biographies of individual family members, their participation in military conflicts, diplomatic and administrative affairs, and their interactions with Cossack elites, the Polish nobility, and Austrian authorities [7].

Particular attention is given to the economic and social activities of the Potockis: their large estates and manors served as centers of economic, political, and cultural life for regions inhabited by thousands of peasants and townspeople. The family promoted the development of cities, the construction of castles, churches, and monasteries, leaving a significant mark on Ukraine's architectural and cultural heritage. The Potockis also played an important role as patrons of the arts: supporting artists, writers, and scholars contributed to the development of education, science, and the formation of Ukrainian national identity. The article details how the Potockis integrated into the Austrian administrative system and local governance in Galicia while maintaining their own interests and influence.

Using methods of comparison and biographical analysis, the authors trace the personal plans of different family members and their active participation in public life. The analytical approach is based on contemporary research, including the works of O.A. Lobko, I.I. Kryvosheya, T.D. Chubina, V.M. Ustynsky, M. Volsky, and N.M. Yakovenko, confirming that the Potockis were not only economic, political, and cultural leaders but also conservative strategists, creating a solid foundation for further study of the history of the nobility, magnate families, and cultural heritage development [10].

The article focuses on archival materials that allow the study of internal mechanisms of managing the Potocki family's large landholdings and their relations with representatives of the local Ukrainian elite. This approach provides a deeper understanding of the influence of the magnates on the historical development of the region. The analysis of the family's legacy opens new perspectives for evaluating modernization processes and the formation of regional identity in Eastern Europe, while also demonstrating the Potockis' loyalty to various political centers and their ability to adapt to change [14].

Keywords: Potocki, Ukrainian history, Cossack wars, Polish-Lithuanian Commonwealth, nobility, magnates, Ukrainian Revolution of the 17th century, Polish-Ukrainian relations, Austro-Hungary, Podillia, Volhynia, political activity, landholdings, socio-economic development, cultural heritage

Актуальність теми. Історія роду Потоцьких посідає особливе місце у вивченні соціально-політичного та культурного розвитку України ранньомодерного і модерного періодів. Представники цього магнатського роду протягом кількох століть мали значний вплив на політичні процеси в Речі Посполитій, брали участь у козацьких війнах, визначали долю українських земель у складі

різних державних утворень, а в добу Австро-Угорщини формували нові соціально-економічні та культурні реалії. Дослідження ролі Потоцьких дає можливість глибше зрозуміти суперечливий характер відносин між українським населенням і польською шляхтою, простежити трансформацію землеволодіння та механізмів влади, а також осмислити внесок цієї династії у збереження чи зміну історичної та культурної ідентичності регіонів. У сучасних умовах переосмислення української історії звернення до теми представників роду Потоцьких дозволяє по-новому осмислити діяльність магнатів, критично оцінити їхній вплив на політичний, економічний і культурний розвиток України, а також розширити наукові уявлення про складність взаємодії між українським та європейським історичними просторами [2].

Наукова новизна. У статті проаналізовано роль окремих представників роду Потоцьких, які в окремі історичні періоди відігравали визначальну роль у політичному, економічному та культурному житті українських земель від XVII до початку XX століття. Особлива увага приділяється їхній взаємодії з козацькою старшиною, польською шляхтою та австрійською адміністрацією, участі в ключових військових конфліктах, дипломатичних і адміністративних процесах, а також механізмах впливу на розвиток міст, архітектурної спадщини та освітніх ініціатив. Наукове значення дослідження полягає в інтеграції біографічного та порівняльного підходів для оцінки індивідуальних стратегій цих магнатів та їхнього реального внеску у формування соціально-політичної і культурної динаміки українських земель. Такий підхід дозволяє уникнути узагальнень щодо всього роду й забезпечує точне відтворення ролі лише тих членів родини, чия діяльність справді мала вагомий вплив на історичний розвиток регіону [5].

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Проблема історії роду Потоцьких досліджувалася у численних працях вітчизняних та зарубіжних істориків, які висвітлюють політичну, економічну та культурну діяльність магнатських родів на українських землях. Окремі аспекти, зокрема взаємодія шляхти з місцевим населенням, трансформація землеволодіння та розвиток культурної спадщини, розглянуті у роботах О.А. Лобко, І.І. Кривошеї, Т.Д. Чубіної, В.М. Устинського, Ю. Вольського та Н.М. Яковенко. Водночас комплексного аналізу ролі окремих членів родини у політичному, економічному та культурному житті українських земель, інтегрованого з біографічним та порівняльним підходом, досі не здійснено, що визначає актуальність і наукову значущість цього дослідження.

Мета статті – дослідити діяльність роду Потоцьких на українських землях від доби козацьких воєн до періоду Австро-Угорщини, зокрема проаналізувати їхню політичну участь, соціально-економічні відносини, управління маєтками, а також внесок у розвиток освіти, релігійних інституцій, мистецтва та архітектури.

Проблемне поле дослідження. Дослідження охоплює ключові аспекти діяльності роду Потоцьких на українських землях від доби козацьких воєн до

періоду Австро-Угорщини. Особлива увага приділяється політичним стратегіям родини, її взаємодії з місцевими адміністративними структурами та механізмам впливу на регіональні процеси. Соціально-економічний аспект включає управління маєтками та фільварками, що визначало структуру землеволодіння та економічний ландшафт Поділля, Волині та Галичини. Культурна діяльність родини - підтримка освітніх, релігійних і мистецьких інституцій - розкриває її роль у формуванні регіональної ідентичності та культурної спадщини. Діяльність Потоцьких характеризувалася поєднанням модернізаційних ініціатив із збереженням соціальних нерівностей, що відображає складність магнатської влади у різні історичні періоди [10].

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати політичну активність роду Потоцьких на українських землях від доби козацьких воєн до періоду Австро-Угорщини.
2. Висвітлити участь представників родини у козацько-польських конфліктах та їхній вплив на регіональну політичну стабільність.
3. Оцінити роль магнатів у соціально-економічному розвитку Поділля, Волині та Галичини, зокрема через управління маєтками та землеволодіння.
4. Дослідити внесок Потоцьких у розвиток освіти, релігійних установ, мистецтва та архітектури.
5. Простежити трансформації владних структур та земельних відносин, пов'язані з діяльністю родини, у контексті зміни державних систем.
6. Систематизувати досліджувані аспекти для формування цілісного уявлення про історичну роль роду Потоцьких.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано комплекс історико-наукових методів, що забезпечують всебічний аналіз діяльності роду Потоцьких:

1. Історико-генетичний метод - для простеження розвитку політичної та соціально-економічної ролі магнатського роду в різні епохи.
2. Порівняльно-історичний метод - для зіставлення діяльності Потоцьких з іншими магнатськими родами Речі Посполитої - та оцінки їхнього впливу на політичні, економічні й культурні процеси в Україні.
3. Аналітико-синтетичний метод - для систематизації джерельного матеріалу, наукових праць та архівних документів.
4. Компаративно-критичний підхід - для критичного осмислення суперечливих оцінок династії у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

Герб є спадковим знаком, що поєднує фігури та предмети зі символічним значенням і відображає історичні традиції роду Потоцьких. Гербом роду став «Пилява» (Piława, Piława, Strzała) — польський шляхетський герб, у блакитному полі якого зображено срібний хрест із двома повними перекладинами та половиною третьої з лівого боку. У клейноді п'ять страусиних пір'їн. Девіз роду — «Scutum opponebat scutis» («Щит протиставляй щитам»), що символізував рішучість, оборонну силу та наступальний характер шляхетської гідності [11].

Остаточно герб сформувався наприкінці XIV століття. Найдавніша відомість про печатку з гербом датується 1384 роком, коли Мстислав із Болешціц підтвердив шляхетство цим знаком. Уже 1386 року герб з'явився на печатці Томаша з Бзова. У процесі графічної еволюції «Пилява» розділилася на три основні варіанти — золоту, срібну та залізну.

Золота Пилява (*Złota Pilawa*) пов'язана з духовною гілкою роду, представники якої займали високі посади в католицькій ієрархії Речі Посполитої. Основним осередком їхніх володінь були землі Краківського та Сандомирського воєводств. Геральдично ця лінія відрізнялася золотим хрестом на блакитному тлі, що символізувало духовне світло, віру й жертвність. Золота Пилява уособлювала моральний і релігійний авторитет роду, його вплив на церковне життя та меценатську підтримку освітніх і духовних осередків [13].

Срібна Пилява (*Srebrna Pilawa*) — найвідоміша і найвпливовіша гілка, відома як «гетьманська лінія». Її представники володіли значними маєтностями в Галичині, зокрема Тартаковом, Тульчином, Кристинополем, Золотим Потокком. Фігури герба цієї гілки були срібними, що відповідало традиції військової доблесті, чесності й прямої. Саме зі срібною Пилявою асоціюються такі постаті, як Станіслав Ревера Потоцький, Францішек Салезій Потоцький, Станіслав Щенсний Потоцький — видатні воєначальники, політики й меценати. Їхні родові осідки стали культурними центрами Поділля та Галичини.

Залізна Пилява (*Żelazna Pilawa*) — найдавніший і менш поширений варіант герба, споріднений із гербом Шеліга. Колір фігур — темно-сірий або залізний. Відомості про представників цієї гілки обмежені XV століттям. Вона символізувала міцність, непохитність і оборонний дух лицарства.

Герб «Пилява» виник як модифікація герба Лис: до нього додано піврамено хреста з лівого боку та стрілу, причому срібна літера «Z» у документах 1387–1389 рр. слугувала вістря стріли. Символ широко застосовувався на території Краківського, Сандомирського та Галицького воєводств, а його зображення трапляються в містах Польщі та України — Москожев, Пилява, Монастирська, Бучач, Козова, Печеніжин, Золотий Потік, Івано-Франківськ (Станіславів), Броди, Червоноград, Городенка. Герб прикрашав замки, палаци, костели, ратуші й адміністративні споруди, зведені коштом роду Потоцьких. Родинний герб «Пилява» став символом могутності та престижу Потоцьких, а численні фундаторські проекти та культурні ініціативи забезпечили їм значне місце в історії України та Європи.

Після аналізу геральдичних аспектів звернемо увагу на політичну діяльність представників роду, яка була надзвичайно різноплановою та впливовою. Потоцькі активно брали участь у роботі органів влади Речі Посполитої, обіймали високі державні посади, входили до складу сенату та мали значний вплив на формування політичних рішень. Їхня діяльність поєднувала вміння

вести дипломатичні переговори, організувати оборону прикордонних територій і сприяти стабільності регіонів, що знаходилися під їхнім контролем.

Середина XVII століття стала етапом зміцнення позицій роду Потоцьких на українських землях: Тартаків і навколишні маєтності, об'єднані в Тартаківський ключ, перейшли у власність представників роду герба «Пилява». Потоцькі поєднували військову службу з активною господарською діяльністю, сприяли розвитку ремесел, меценатству та будівництву храмів.

У ранній польській історіографії побутувала легенда про походження роду Потоцьких від лицаря Жирослава з Потоку (XIII ст.), яку описали Бартош Папроцький у праці *Herbu rycerstwa polskiego* (1578) та Шимон Окольський у *Orbis Polonus* (1643). Однак сучасні дослідження, зокрема праця Мар'яна Вольського (*Potoccy herbu Pilawa*, 2013), не підтверджують достовірності цього родоводу. Фактичним засновником гілки роду Потоцьких герба «Пилява» вважається Якуб Потоцький (1488–1571/74), галицький підкоморій, який переселився з Малої Польщі до Галичини. Його перша печатка з гербом «Пилява» 1535 року свідчить про остаточне утвердження роду на цих землях.

На зламі XV–XVI ст. у селі Дольний Потік (нині Потік Малий) мешкало багато представників роду, тому виникла потреба в додаткових прізвиських — *Cornus*, *Gawin*, *Grad*, *Pantir*. Лише з середини XVI століття всі представники з прізвищем Потоцький були остаточно віднесені до герба «Пилява».

У XVI–XVIII століттях рід Потоцьких виробив шлюбну стратегію: вступали у шлюби переважно з багатими вдовами або спадкоємицями, що сприяло швидкому зростанню земельних володінь і соціального впливу. Завдяки родинним зв'язкам, зокрема з Творовськими герба «Пилява», рід інтегрувався до вищої польської аристократії, посівши помітне місце в політичному, військовому та культурному житті Речі Посполитої [3].

Потоцькі брали активну участь у колонізаційній політиці, сприяючи розвитку й розбудові нових населених пунктів на підконтрольних територіях. Їхня діяльність мала як господарське, так і стратегічне значення, оскільки сприяла укріпленню впливу роду в регіоні. Зокрема, відомі такі фундаторські ініціативи представників роду:

1. Якуб Потоцький заснував містечко Сидорів (Гусятинський район, Тернопільська область);

2. Миколай Потоцький виступив фундатором поселення Сухостав (Гусятинський район, Тернопільщина);

3. Ян Потоцький, воєвода, здійснив значну колонізаційну діяльність, заснувавши міста Бучач, Золотий Потік (де надав фундуш на спорудження костелу) та Бариш; до його володінь належали королівщини в Галицькій землі — Гринівці, Оришківці, Гадинківці, Королівське Поле, Братківці, Назавизів; він також обіймав уряд Червоногородського старости;

4. Анджей Потоцький виступив засновником поселення Китайгород (Кам'янець-Подільський район, Хмельницька область) [14].

У XVII–XVIII століттях маєтності охоплювали великі території Галичини, Поділля, Волині, Брацлавщини та Київщини. Ключові володіння: Тартаків, Кристинопіль, Тульчин, Немирів, Браїлів, Ямпіль, Уманщина. Важливе значення мали міста Немирів, Тульчин, Умань, Бучач і Станіслав, які ставали культурними й адміністративними центрами.

Після поділів Речі Посполитої рід Потоцьких зберіг статус у Російській та Австрійській імперіях, підтвердив шляхетські титули та права на маєтки. У XVIII столітті окремі гілки отримали графські титули. Потоцькі формували ефективні господарсько-адміністративні системи, будували замки, костели та монастирі, розвивали торгівлю й ремесла, утримували приватні війська чисельністю кілька тисяч осіб, що робило їх фактично напівнезалежними володарями на українських землях.

Таким чином, рід Потоцьких пройшов шлях від локальної шляхетської родини Малої Польщі до одного з наймогутніших магнатських домів Центрально-Східної Європи. Їхній успіх ґрунтувався на гнучкій шлюбній політиці, здатності консолідувати та розширювати земельні володіння, а також на активній участі у військовій та державній службі. Сформована в XVI–XVIII століттях економічна та політична база забезпечила роду довготривале домінування навіть після занепаду Речі Посполитої [3].

У політичній системі Речі Посполитої Потоцькі посідали провідне місце серед магнатської еліти, входячи до сенату та обіймаючи найвищі державні посади. Станіслав «Ревера» Потоцький (1589–1667) - польний і великий гетьман коронний, воєвода київський - активно впливав на рішення сейму й формування воєнної політики під час козацьких війн. Його син, Фелікс Казимир Потоцький (1630–1702), продовжив родинну традицію, ставши великим коронним гетьманом і воєводою краківським. У XVIII столітті вагомий політичний вплив мали Юзеф Потоцький (1673–1751) - воєвода київський і брацлавський, та Станіслав Щенсний Потоцький (1751–1805), який поєднував адміністративну владу з військовим командуванням, контролюючи значну частину Поділля й Київщини [11].

Велике земельне володіння та привілейований статус робили Потоцьких не лише об'єктом політичних союзів і шлюбних стратегій, а й мішенню критики. Шляхта дорікала їм у надмірному впливі на сеймах, тоді як козацтво та селянство нерідко виступали проти їхнього господарювання. Їхні маєтності - Тульчин, Немирів, Брацлав, Умань - сприймалися сучасниками як «держави в державі» з власною адміністрацією, судівництвом і військовими загонами. У XVII–XVIII століттях рід Потоцьких став однією з найвпливовіших династій Речі Посполитої, що визначала політичні, соціальні та економічні процеси на регіональному і державному рівнях [12].

До найвизначніших представників роду належать постаті, чия діяльність вплинула на політичний, військовий і культурний розвиток кількох епох. Станіслав «Ревера» Потоцький (1589–1667) був видатним державним діячем та військовим, активно брав участь у війнах проти Османської імперії та Кримського ханства. Його нащадки - Юзеф Потоцький (1673–1751) та Францішек Салезій Потоцький (1700–1772) - продовжили традиції політичного домінування роду, беручи активну участь у сеймовому житті Речі Посполитої та впливаючи на формування її зовнішньої політики [7].

Юзеф Потоцький, київський воєвода і великий коронний гетьман, володів численними маєтностями на Правобережній Україні, що забезпечувало йому значну політичну вагу. Францішек Салезій Потоцький, знаний як «король на Русі» та власник Умані, відіграв ключову роль у подіях Коліївщини. Його політика жорсткого контролю над населенням і підтримка єзуїтських місій викликали опір козацької та селянської спільноти, що призвело до трагічних подій 1768 року. [4]

У другій половині XVIII століття Станіслав Щенсний Потоцький (1751–1805) уособив перехід роду від воєнно-політичної до культурно-меценатської діяльності. Саме він заснував Софіївський парк в Умані - визначну пам'ятку садово-паркового мистецтва Європи. У XIX столітті традиції громадського патронату продовжив Альфред II Потоцький (1817–1889), політичний діяч доби Австро-Угорщини, міністр внутрішніх справ, який активно підтримував культурні та освітні ініціативи на західноукраїнських землях [14].

Відносини Потоцьких із козацькою старшиною залишалися складними й суперечливими. Як воєводи та старости Поділля, Брацлавщини й Київщини, вони виступали на боці польської адміністрації, протистоячи повстанням, однак водночас підтримували зв'язки з окремими полковниками для зміцнення оборони південних рубежів. Уже в середині XVII ст. Станіслав «Ревера» Потоцький відіграв визначну роль у воєнних діях проти війська Богдана Хмельницького, а його нащадки Анджей і Миколай Потоцькі утримували контроль над прикордонними територіями, що часто ставали ареною збройних конфліктів [6].

Участь представників роду у військових кампаніях проти Османської імперії та Кримського ханства засвідчує їхню ключову роль у захисті українських земель. Вони організовували оборону прикордонних регіонів, зміцнювали укріплення Поділля й Брацлавщини, забезпечували військові формування матеріальними ресурсами. Завдяки значним маєтностям і фінансовим можливостям Потоцькі утримували власні загони, що брали участь у кампаніях під Очаковом, Кафою та під час оборони Кам'янця-Подільського [10].

Особливе місце посідає Хотинська битва 1621 року, у якій війська під проводом Станіслава «Ревери» Потоцького спільно з козацьким військом Петра

Сагайдачного зупинили наступ Османської імперії на Центральну Європу. Ця перемога стала символом єдності та взаємодії польсько-козацьких сил у боротьбі проти спільного ворога.

Упродовж XVII століття Потоцькі активно співпрацювали з козацькою старшиною, координуючи дії у захисті південних кордонів. Такі зв'язки мали не лише військове, а й політичне значення, оскільки магнати виступали посередниками між польською владою та козацтвом, впливаючи на кадрову політику, розподіл земель і стабілізацію прикордонних територій [7].

Отже, рід Потоцьких упродовж кількох століть демонстрував поступову еволюцію — від провідних військово-політичних діячів Речі Посполитої до європейських аристократів-меценатів, які відіграли вагомую роль у розвитку українських земель. Їхня діяльність поєднувала риси магнатського патронату, військової організації та політичного впливу, що зробило Потоцьких одним із ключових чинників стабільності регіону. Завдяки поєднанню військової сили, політичного авторитету та культурного меценатства вони залишили глибокий слід у політичному, соціальному та культурному житті України й Центральної Європи — від доби козацьких воєн до XIX століття. [1]

Миколай Потоцький (1593–1651) — один із провідних польських воєначальників середини XVII ст., учасник Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Він очолював коронні війська у битві під Берестечком 1651 року, організовував оборону прикордонних земель Поділля, забезпечуючи війська продовольством і озброєнням, а також підтримував комунікацію між польською адміністрацією та козацькою старшиною, що сприяло тимчасовій стабілізації регіону [10].

Станіслав «Ревера» Потоцький (1589–1667) — великий коронний гетьман, учасник воєн із козаками, татарами та Османською імперією. Незважаючи на поразки у перших битвах Хмельниччини (Жовті Води, Корсунь), він відіграв помітну роль у відновленні польської влади на Правобережжі. Під час походів на Крим і оборони Кам'янець-Подільського та Чигирини активно взаємодіяв із козацькою старшиною у спільній протидії татарським нападам. Його діяльність поєднувала військову стратегію з політикою умиротворення козацтва [9].

Анджей (Андрій) Потоцький (помер 1692) — воєвода Подільського воєводства, визначний політичний і військовий діяч другої половини XVII ст. Він впроваджував військові реформи для модернізації збройних формувань та посилення обороноздатності прикордонних земель. Як учасник Конотопської битви проявив талант полководця. Значний внесок зробив у зміцнення адміністративного управління Поділля, сприяючи координації між місцевою та центральною владою [1].

Фелікс Казимир Потоцький (1630–1702), син Станіслава, продовжував політичний курс батька, зміцнюючи королівську владу на Правобережній

Україні, протидіючи гетьманам Петру Дорошенку та Юрію Хмельницькому і організовуючи оборону від татарських і турецьких нападів [2].

Рід Потоцьких завдяки поєднанню військової активності, дипломатичних зв'язків і контактів із козацькою старшиною формував стратегічні альянси, які забезпечували координацію дій між козацькими формуваннями та королівською адміністрацією, зміцнювали обороноздатність прикордонних територій і стабілізували політичну ситуацію на українських землях.

Період Руїни (1657–1687) став часом складних політичних і соціальних потрясінь на українських землях. У цей період рід Потоцьких володів значними маєтностями на Поділлі, Волині та Правобережжі й активно впливав на політику Речі Посполитої щодо українських земель, визначаючи її військові та адміністративні напрями.

Особливістю політики роду була прагматична взаємодія з гетьманами Правобережжя: вони підтримували тих, хто визнавав зверхність Речі Посполитої, і протидіяли тим, хто орієнтувався на Османську імперію чи Московію. Рід Потоцьких володів власними військовими загонами, укріпленими замками та розвиненою адміністративною структурою, що фактично робило їх напівсамостійними правителями. Ця автономність нерідко викликала недовіру з боку короля, проте у критичні моменти саме Потоцькі залишалися надійними оборонцями кордонів Речі Посполитої.

Таким чином, рід Потоцьких упродовж XVII століття поєднував військову силу, дипломатичний вплив і стратегічне управління землями, що сприяло стабільності регіону та становленню культурного середовища на українських землях. Їхня діяльність була важливою складовою політичного, військового та соціально-економічного життя Речі Посполитої [2].

Рід Потоцьких, як і більшість впливових магнатів, поєднував політичну владу з релігійним меценатством. Вони активно підтримували католицькі та унійні ордени, особливо єзуїтів, які засновували школи й колегіуми у Львові, Кам'янці-Подільському, Барі та інших містах.

Водночас, усвідомлюючи релігійну специфіку Правобережної України, де переважало православне населення, Потоцькі виявляли толерантність до православних громад, аби уникнути соціальної напруги. Така політика релігійної гнучкості сприяла підтриманню відносно стабільності в регіоні [13].

Їхнє меценатство позначилося й на розвитку архітектури: численні костели, монастирі, замки та палаци — зокрема в Тульчині, Чорткові, Івано-Франківську - стали не лише символами влади роду, а й важливими осередками культурного життя.

У XVIII столітті Потоцькі залишалися однією з найвпливовіших сил на Правобережній Україні. Представники роду брали участь у Барській конфедерації (1768–1772), яка виступала проти зростання впливу Російської імперії та

відстоювала інтереси католицької шляхти. Під час Коліївщини (1768) їхні маєтності стали ареною гайдамацьких повстань, що свідчило про складні стосунки магнатів із місцевим населенням.

Після поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795) володіння Потоцьких опинилися під владою Російської та Австрійської імперій. На Галичині вони успішно інтегрувалися в структури Габсбурзької монархії, продовжуючи відігравати помітну роль у культурному та економічному житті краю.

У другій половині XVIII століття діяльність роду Потоцьких поступово змістилася від воєнно-політичної до культурно-меценатської. Яскравим прикладом цього став Станіслав Щенсний Потоцький (1751–1805), який заснував Софіївський парк в Умані — унікальну пам'ятку садово-паркового мистецтва Європи, створену на честь його дружини Софії Глявані - де Вітт -Потоцької). «Софіївка» поєднала традиції європейського ландшафтного дизайну з українською природною символікою, уособлюючи гармонію між людиною, культурою та довкіллям, і стала символом любові та культурного спадку родини [13]

Окремий напрям діяльності Потоцьких пов'язаний зі Львовом та Галичиною, які після 1772 року опинилися під владою Габсбурзької монархії. У цьому регіоні визначну роль відігравали:

1. Юзеф Потоцький – польський магнат, воєвода київський, який після першого поділу Речі Посполитої зосередився на управлінні своїми галицькими маєтностями. Він підтримував розвиток греко-католицької церкви, фінансував відновлення храмів і монастирів, сприяв діяльності василіанських шкіл [6].

2. Альфред Потоцький (1817–1889) – галицький намісник (1875–1883), маршалок Галицького сейму, один із найвпливовіших політиків Австро-Угорщини. Під час його правління у Львові було розширено освітню інфраструктуру, підтримано діяльність бібліотек і культурних товариств, а також зміцнено позиції греко-католицької церкви [14].

До найважливіших здобутків роду Потоцьких у Львові та Галичині належать:

1. Бібліотеки та архіви. Одна з найбільших приватних книжкових колекцій у Галичині, частина якої нині зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника.

2. Фінансування греко-католицьких закладів освіти. Зокрема підтримка Львівської духовної семінарії та василіанських шкіл, що виховували нову інтелектуальну еліту українського суспільства.

3. Архітектурні пам'ятки. Спорудження та реставрація храмів і монастирів, а також будівництво палаців, серед яких особливе місце посідає Палац Потоцьких у Львові (XIX ст.), зведений у стилі французького класицизму.

Отже, Потоцькі у Львові та Галичині постали не лише як представники польської аристократії, а й як активні покровителі освіти, науки та мистецтва.

Їхня діяльність сприяла культурному збагаченню регіону, розвитку міської архітектури й підтримці духовного життя. Особливе значення мало збереження бібліотечних фондів, фінансування греко-католицьких освітніх установ і меценатство у сфері мистецтва, що відображало тривале культурне партнерство між українськими та європейськими традиціями.

У ХІХ ст. рід Потоцьких зазнав поступової трансформації: від військово-політичної активності доби Руїни вони перейшли до культурно-меценатської діяльності, залишивши помітний слід у розвитку українських земель у складі Австро-Угорської монархії.

Історія Потоцьких демонструє складний і водночас багатогранний шлях цього роду в історії України. У добу Руїни вони виступали провідними військово-політичними суперниками гетьманів, водночас виконуючи роль посередників між Річчю Посполитою та козацькою старшиною. Їхня культурна й релігійна діяльність сприяла збереженню європейських освітніх і духовних традицій, а в ХІХ столітті Потоцькі стали символом меценатства й культурного розвитку Галичини та Правобережжя.

Роль Потоцьких в історії України є багатозначною: з одного боку, вони виражали інтереси польської аристократії, а з іншого - їхня культурна спадщина стала невід'ємною частиною українського історичного ландшафту [9].

Після Першого поділу Речі Посполитої (1772 р.) Галичина опинилася під владою Австрійської імперії, що змусило шляхетські роди, зокрема Потоцьких, адаптуватися до нових політичних і соціальних умов, зберігаючи свій вплив через меценатство, освіту й культуру.

Адам Юзеф Потоцький гербу Пилява (1822–1872) – граф, представник галицького магнатського роду, який активно адаптував родину до політичних змін у Галичині після встановлення австрійського панування. Його діяльність поєднувала управління численними маєтками та фільварками в Кшешовіце, Тенчинку, Мендзехуві, Гурі Ропчицькій і на Кресах (Кобринь, Жаб'янка, Яблонівка). Потоцький також володів промисловими підприємствами на Сілезії, зокрема цинковою гутнею «Кунегунда» в Заводзю, та інвестував у будівництво залізничних ліній [7].

Син Артура та Зофії Потоцької з Браницьких, він 26 жовтня 1847 року в Дрездені одружився з Катериною Браницькою — представницею впливового магнатського роду. У подружжя народилися діти: Ружа Рачинська, Артур, Анджей Казимир, Анна та Зофія. Завдяки родинним зв'язкам Потоцькі зміцнили свої соціальні та політичні позиції, забезпечивши наступним поколінням можливості для освіти, управління маєтками та участі в суспільному житті [4].

Адам Юзеф Потоцький отримав європейську освіту в Единбурзі, а 1848 року перебував у Парижі, де очолював Національну гвардію та брав участь у

червневій революції. Після повернення до Кракова він активно включився в політичне життя, зокрема:

- брав участь у квітневих подіях 1848 року та очолював делегацію, яка домогалася дозволу на повернення політичних емігрантів до краківського циркулу;

- після відставки Пйотра Станіслава Мошинського був призначений начальником Національної гвардії;

- обраний депутатом до Установчого сейму, але згодом склав мандат;

- через участь у патріотичних змовах 1851–1852 років був ув'язнений австрійською владою у Вавельській «Курячій Нозі» та у Відні [14].

Після звільнення Потоцький сформував коло консервативних політиків, які пропагували ідеї органічної праці, господарського розвитку та лояльності до Австрії. Він активно працював у краківському Сільськогосподарському товаристві, Крайовому сеймі та Державній раді, очолював повітову раду Хшанова й був почесним громадянином Кракова. Його діяльність поєднувала політичну виваженість із прагненням до модернізації суспільного життя Галичини [9].

Окрім політичної участі, Адам Потоцький був ініціатором численних економічних, культурних і добродійних проєктів. Він входив до складу правління Зернового банку, товариства взаємних страхувань (де був першим головою правління у 1860–1872 рр.), а також до товариства добродійності та товариства приятелів образотворчого мистецтва. Граф підтримував розвиток аграрного сектору через керівництво Краківським господарсько-аграрним товариством, а також сприяв культурним і освітнім ініціативам [6].

Як меценат, Потоцький підтримував діяльність наукових і педагогічних товариств, виступав співзасновником часопису «Czas», сприяв поширенню освіти, науки та культури серед галицького суспільства. Його ініціативи охоплювали модернізацію економічного та освітнього середовища регіону, розбудову залізничної інфраструктури та підтримку промислового виробництва.

Граф Адам Потоцький уособлював поєднання магнатських традицій, європейської освіти, економічної далекоглядності й політичної активності. Саме завдяки таким постатям рід Потоцьких зберігав провідні позиції в добу Австро-Угорщини, виступаючи чинником стабільності й культурного поступу.

Дослідження засвідчує, що рід Потоцьких посідав провідне місце в політичному, економічному та культурному житті українських земель від XVII до початку XX століття. Представники цього роду брали активну участь у державному управлінні, військових кампаніях, розвитку промисловості, сільськогосподарства та інфраструктури, водночас виступаючи меценатами науки, освіти, релігії й мистецтва.

Їхня діяльність сприяла формуванню модерного суспільства, інтеграції українських територій у європейський культурний простір і збереженню націо-

нальної ідентичності в умовах змін політичних формацій. Завдяки Потоцьким українські міста й села отримали новий імпульс економічного й культурного розвитку, а архітектурна спадщина Поділля, Волині та Галичини збагатилася пам'ятками європейського рівня [13].

Рід Потоцьких став символом поєднання аристократичних традицій із прогресивними тенденціями доби, демонструючи здатність до адаптації та ефективного впливу на суспільні процеси. Спадщина Потоцьких виходить за межі родового середовища, уособлюючи процеси соціокультурної модернізації та інтеграції українських земель у ширший європейський контекст. Їхня історія є важливим елементом спільної культурної пам'яті Європи й потребує подальшого міждисциплінарного дослідження та осмислення [12]

Література:

1. Кривошея І. І. Графи Потоцькі в польській еміграції XVIII–XIX ст. // Наукові записки. Серія: Історичні науки. – Київ : [б. в.], 2018. – С. 45–59.
2. Чубіна Т. Д. Тульчинська лінія магнатського роду Потоцьких: методологія та методи дослідження // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – 2019. – Вип. 29. – С. 112–123.
3. Лобко О. А. Поміщицькі маєтки Правобережжя в умовах соціально-економічної трансформації 1831–1917 років : рукопис дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Київ : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2008.
4. Wolski M. Potoccy herbu Pilawa do początku XVII wieku: studium genealogiczno-własnościowe. – Kraków : Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego “Societas Vistulana”, 2013.
5. Polski Słownik Biograficzny / red. W. L. Dankiewicz [et al.]. – Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1935–2025. – Т. 1–XXX.
6. Котляр М. Польсько-литовська шляхта на українських землях у XVI–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 2005. – 248 с.
7. Biliński W. S., Kisil O. M., Miszkowska T. W. Ród Potockich w odmęcie historii (XVII–XX w.). – Katowice : Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, 2010. – 676 s.
8. Sendor A. K. Adam Józef Potocki (1822–1872). – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2021. – 275 s.
9. Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – Київ : Фоліо, 2025. – 736 с. – (Велика книга).
10. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). – Київ : Альтернативи, 1999. – 352 с.
11. Niemczyk K. Kamieniесcy herbu PILAWA. Z dziejów kariery i awansu szlachty polskiej do 1535–1536 roku. – Katowice, 2016.
12. Центральний державний історичний архів м. Львів. Довідковий апарат описів 1 та 2 фонду 134 «Колекція документів про шляхетські маєтки на території Руського, Волинського, Подільського та інших воєводств (1374, 1428–1938 рр.)». – Львів, [б. в.].
13. Мальська М., Завадовський Т., Каднічанський Д. Туристичне Львовознавство. Частина I. Міщанські гмерки та шляхетські герби в архітектурі міста Львова. – Київ : [б. в.], 2017.
14. Zdrada J. Potocki Alfred Józef (1822–1889) // Polski Słownik Biograficzny. – Т. 27. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź : Polska Akademia Nauk, Instytut Historii, 1983. – S. 762–766. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/alfred-jozef-potocki>.

References:

1. Kryvosheia, I. I. (2018). Hrafy Pototski v polskii emihratsii XVIII–XIX st. [Nobles Potocki in Polish emigration of the 18th–19th centuries]. *Naukovi zapysky. Serii: Istorychni nauky*, 45–59 [in Ukrainian].
2. Chubina, T. D. (2019). Tulchynska liniia mahnatskoho rodu Pototskykh: metodolohiia ta metody doslidzhennia [The Tulchyn line of the Potocki magnate family: methodology and methods of research]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohienka*, (29), 112–123 [in Ukrainian].
3. Lobko, O. A. (2008). Pomishchytiski maietky Pravoberezhzhia v umovakh sotsialno-ekonomichnoi transformatsii 1831–1917 rokiv [Landlord estates of the Right Bank in the context of socio-economic transformation of 1831–1917] (Unpublished Candidate of Historical Sciences dissertation). National University “Kyiv-Mohyla Academy”, Kyiv [in Ukrainian].
4. Wolski, M. (2013). Potoccy herbu Pilawa do początku XVII wieku: studium genealogiczno-własnościowe [The Potocki family of the Pilawa coat of arms until the beginning of the 17th century: a genealogical and property study]. Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego “Societas Vistulana” [in Polish].
5. Dankiewicz, W. L. (ed.). (1935–2025). *Polski Słownik Biograficzny* [Polish Biographical Dictionary] (Vols. 1–30). Kraków: Polska Akademia Umiejętności [in Polish].
6. Kotliar, M. (2005). Polsko-lytovska shliakhta na ukraïnskykh zemliakh u XVI–XVIII st. [Polish-Lithuanian nobility on Ukrainian lands in the 16th–18th centuries]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. Bilinski, W. S., Kisil, O. M., & Miszkowska, T. W. (2010). Ród Potockich w odmęcie historii (XVII–XX w.) [The Potocki family in the maelstrom of history (17th–20th centuries)]. Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej [in Polish].
8. Sendor, A. K. (2021). Adam Józef Potocki (1822–1872). Kraków: Księgarnia Akademicka [in Polish].
9. Yakovenko, N. M. (2025). *Narys istorii serednovichnoi ta ranno-modernoï Ukrainy* [Outline of the history of medieval and early-modern Ukraine]. Kyiv: Folio [in Ukrainian].
10. Smolii, V. A., & Stepankov, V. S. (1999). *Ukrainska natsionalna revoliutsiia XVII st. (1648–1676 rr.)* [Ukrainian national revolution of the 17th century (1648–1676)]. Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian].
11. Niemczyk, K. (2016). *Kamienieccy herbu Pilawa. Z dziejów kariery i awansu szlachty polskiej do 1535–1536 roku* [The Kamieniecki family of the Pilawa coat of arms: from the career and advancement of the Polish nobility up to 1535–1536]. Katowice [in Polish].
12. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv m. Lviv. (n.d.). *Dovidkovyi aparat opysiv 1 ta 2 fondu 134 “Kollektsiia dokumentiv pro shliakhetski maietky na terytorii Ruskoho, Volynskoho, Podilskoho ta inshykh voievodstv (1374, 1428–1938 rr.)”* [Reference apparatus to fonds 1–2, collection of documents on noble estates in Ruthenian, Volhynian, Podillian and other voivodeships]. Lviv [in Ukrainian].
13. Malska, M., Zavadovskyi, T., & Kadnichanskyi, D. (2017). *Turystychno Lvivoznavstvo. Chastyna I. Mishchanski gmerky ta shliakhetski herby v arkhitekturi mista Lvova* [Tourist Lviv studies. Part I. Bourgeois marks and noble coats of arms in the architecture of Lviv]. Kyiv: [n.p.] [in Ukrainian].
14. Zdrada, J. (1983). Potocki Alfred Józef (1822–1889). *Polski Słownik Biograficzny*, 27, 762–766. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Polska Akademia Nauk, Instytut Historii. Retrieved from <http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/alfred-jozef-potocki> [in Polish].